

Ի՞նչ են եղեր արդեօք այն գէշու թեանց

ոմանց սկզբնական պատճառք • ոչ այլ ինչ՝ բայց եթէ համայն ազգին բարօրութեանը օգտելու միայն՝ կառավարութեան կերպը փոխել, ու ասոր համար Սահմանադրութիւն մը պատրաստել կամ պատրաստուածը ընդունել և ընդունել տալ • Որքան տարիներ, քանի՞ քանի ժողովներ այս բանիս համար գումարուներ, բայց անոնց մէջ կերպ կերպ անհամաձայնութիւններ ու դժտութիւններ ծագելուն, վերոյիշեալ գէշ հետեւութիւնները առաջ է եկեր, ինչպէս մէկ քանի՝ օրինակներն ալ մեր օրերը ականջօնիս լսեցինք, աչքով տեսանք ու ձեռքով շօշափեցինք • Արջապէս այս կերպ գործ մը գլուխ հանելու, և այս օրուան խաղաղ վիճակը զրտնելու համար, դարեր անցուցած, հազարք հազարաց մարդ կորուսած, միլիոնաւոր ֆրանք սպառած ըլլալը՝ նոյն անցքերուն հետ մէկ տեղ կը յիշուին •

Արդ ասոր հակառակ կը տեսնեմք որ Հայոց ազգը օր մը գումարուեցաւ, և արդէն պատրաստուած Սահմանադրութիւնը ինչ մընջիկ քննելու ու ընդունելու մէկ ըրաւ • օր մըն ալ ժողովելով (որ է օգոստոս 23) անոր հաստատութեանն ու գործադրութեանը ձեռք դարկաւ, և առանց ժամանակ անցունելու, ստուի մը վատնելու, և ոչ մէկին քթէն արիւն մը հոսելու՝ ամբողջ կատարեց, բայց ի մէկ կամ քանի մը անձանց սիրաբ մշտանալէ • Ան ալ կարելի էր չէր ըլլար, եթէ բարոյական կերպիւ խնայուէր թէ՛ ո՞վ էր այն կամ անոնք, եթէ իրօք ճանչցուէր անոր կամ անոնց խնդրոյն բուն իսկ նը պատակին էութիւնն ու հետեւութիւնը • Աւսակայն ինչ որ ալ էրնէ, կարծեմք համայն ժողովոյն մերժումն ու պատասխանն ալ՝ ոչ թէ զայն և զանոնք անարգելու մօտք էր, այլ Սահմանադրութեան ամբողջութեանը վրայ ունեցած ջերմ եռանդնին, ու անով անոր մէկ կէտին միաստուելուն, և կամ այն օրուան միութեան վրդովուելուն կասկածովն էր՝ որ պարտաւորեցան առանց քննելու և առանց համոզելու, այն կամ այն անձանց խնդիրը հրապարակաւ մերժելու, ու անով զանոնք այն օրուան կատարուած խաղաղութեան, միութեանն ու սիրոյ մասնակցութենէ միայն պրկելու •

*Յերաւի Ազգային լրագրները յափանէ յանուանէ անոնցմէ մէկուն՝ և անոր խնդրոյն վրայօք յերաւի և յանրապետական, ոմանք ծաղրական կերպով, ոմանք արհամարհ-

Ինչ և իցէ՝ ահա այսքան փոքրիկ մեասով մը այնպիսի մեծ և կարեւոր գործ մը իւր հաստատութիւնը գտաւ • Յիշեալ Վաղդիսացոց և այլ ուրիշ ազգաց տարիներով դարերով տաժանելի աշխատութեամբ ջանք ըրած և գլուխ չի հանած բանը, Հայոց ազգը իւր համեստ բնաւորութեամբը երկու ընդհանուր ժողովով խաղաղութեամբ ու փառաւորապէս ՚ի գործ դրաւ • Բայց կարելի է շատերը մեր այս բերած օրինակին վրայ դարմանք մը ցրցունեն, և անով մեզ անդոսնեն համարելով թէ՛ Վաղդիսացոց ազգին պէս մեծ և զօրաւոր, քուսասուն միլիոն ժողովուրդէ բաղկացեալ ու տէրութեամբ ճոխացեալ ազգի մը գործերը, Հայոց տկար և անզօր, և հազիւ հինգ միլիոնէ բաղկացեալ, ան ալ մասամբ և եթէ՛ տէրութեան մը ներքեւ հպատակ եղած ազգի մը գործերուն հետ բաղդատելը օրինաւոր բան մը, և ասով ալ ազգին մեծ պարծանք մը չի կրնար ըլլար • Աւ յիշաւի համարենք թէ իրաւամբ ըլլայ իրենց այս դատումը, որովհետեւ ՚ի հարկէ մեծին գործը մեծ, և փոքրին փոքրիկ կ'ըլլայ, և համեմատաբար քառասուն միլիոն ժողովուրդեան կարծիքը միացնելով, ընդհանուր գործ մը տեսնելը շատ դժար և երկար ժամանակներու կարօտութիւն կ'ունենայ, քան հինգ կամ երկու միլիոն ժողովուրդեան • Բայց չէ այս կերպ խնդիրներու մէջ • վասն զի՝ եթէ փոքրին մէջ այս կերպ գործ մը հաստատութիւն գտնելը գիւրդին բան մը ըլլար, շատ նուազ ազգեր իրենց մէջ կերպով մը ՚ի գործ կը դնէին • Ինչպէս ահա Յունաց ազգը, ահա մեր վիճակակիցը, որոնք Հայոց ազգէն շատ տարիներ առաջ ձեռք դարկին այսպիսի գործի մը, բայց դեռ նշոյլը անգամ չի տեսնուեցաւ, բայց ՚ի յուզմունքէ • Իեռ ևս փոքրիկը ցրցունեմք, ահա Հռոմեացեալ Հայերը, որ քառասուն կամ յիսուն հազար հոգիէ բաղկացեալ ժողովուրդ մըն է, տասնը հինգ տարիէ ՚ի

ընթերցելու բայց աս մասին մենք չեմք կրնար անոնց հետեւել վասն զի դիտցածնիս ան ալ ազգին մէկ անհատն է, ան ալ մեզի հետ նոյն Սահմանադրութիւնը հաճութեամբ սրտի ընդունողներէն է, ան ալ ազգին բարօրութիւնը ջերմաբար կամեցողներէն է, վերջապէս ՚ի սրտէ և արդեամբ Հայ է • Ազգային գործերու և նոյն իսկ ժողովոյն մէջ՝ ոչ թէ ծածուկ թշնամի, այլ յայտնի և միամտաբար բարեկամ Ահա այն օրուան խնդիրն ալ ոչ երբէք թշնամական ոգեով ըրած և եղած պիտի ըլլայ, այլ կամ բարեսրտութեամբ և կամսխալ դրութեամբ • Եթէ ասոնցմէ զատ ուրիշ պատճառ մըն ալ կայ նէ, ան ալ օր մը պատահ հաւթի մէջ Արեւիկեան Դարը արձագանգներովը կը յայտնէ • . . .

վեր է որ միակերպ յուզեալ կ'աշխատին Ազգային սահմանադրութիւն մը ունենալու, կամ ունեցածը կարգի դնելու, բայց մինչև ցարդ արդիւնք մը չի տեսնելէն ՚ի զառ, կարծեմ տեսնուելիք ալ չունի, քանի որ . . . : Այս դուռը դոցեմք, վասն զի պզտիկ ազգ մը ձևացած՝ բայց բազում ծիւղերու բաժնուած՝ որով ամեն գործերն ալ չեմ գիտեր ինչ կերպով եղած . . . :

Եւ արդ ահաւասիկ կարծեմք ասոնցմով յայտնի կ'ըլլայ թէ՛ մեր խնդրոյն այնպիսի մեծ և զօրաւոր ազդեքէն օրինակ բերելուս նպատակը ի՞նչ է, և ի՞նչ բաներ կը հայի, թող ընթերցողք մտադրութիւն ընեն . իսկ մենք բացասական կերպով կ'ըսեմք թէ՛ նախ գործոյս այս կերպ արագ և խաղաղ ընթացքով կատարուամը Հայկեան Մեռն ամենամեծ պարծանք մը, ու իրաւամբ յիշատակաց արժանի դէպք մը համարելուն, և ասով բոլոր աշխարհի խաղաղասէր մարդկանց առջին գովասանաց ու մեծաբանաց նիւթ մը ըլլալուն տարակոյս չի պիտի ըլլայ : Արկրորդ՝ որովհետեւ Հայոց ազգը մինչև ցարդ անկանոն, անխորհուրդ, անմիաբան, կը բամբասուէր, այսուհետեւ այս նոր Սահմանադրութեան լոյսովն ու օգտիւր կանոնաւորեալ ազգ մը կոչուելուն՝ երկու Պերտոյն վեհ ժողովոյն խնամուուն ու խոհեմ կառավարութիւններով, Հայերը խորհրդածու մարդիկ ըլլալուն . և օգոստոս 23 ին եղած ընդհանուր ժողովոյն արդիւնքներով, իսկապէս միաբանասէր ժողովուրդ մը ճանչցուելուն երկբայութիւն չէ մնացած, և ալ պիտի չըլլայ :

Աւերջապէս գործ մը՝ որ յարատեւութեամբը (յետոյ յաւելուած) ազգին վայելէն պիտի վերնանայն կեղծ զբոյցները՝ որ առ հասարակ ամենուն բերանը սողորութիւն եղած է, ինչպէս՝ «Հայոց գործ է, Հայութիւն է . . . : Հայը պարտ է, Հայը կոյր է, պիտի է » , և այլն, և այլն : Այո՛, այս խօսքերուն ոմանց միտքը փոխուելով ասկէ ետքն ալ պիտի ըսուի «Հայու գործ է » . ի՞նչ բանը՝ օրուան մը մէջ Ազգին բարութեանը

ջանասէր անձ մը Ազգապետ ընտրել, և առանց մէկ ընդդիմութեան հաստատել : «Հայու գործ է », որ բանը . քիչ ժամանակի մէջ՝ հարկւր յիսուն յօդուածով Սահմանադրութիւն մը՝ առանց երկարաւիշակութեան քննել, ընդունել և ստորագրել : «Հայութիւն է » . ի՞նչ կերպ գործեր . օր մը մէկ տեղ ժողովելով, երկու երեք ժամուան մէջ խաղաղութեամբ, միաբանութեամբ ու սիրով՝ նոյն Սահմանադրութիւնը հաստատել և գործադրութեանը հետեւիլ : Եւ այսուհետեւ դեռ ուրիշ այլ և այլ խաղաղ, և պարծանք ազգի գործերովն ալ յայտնի պիտի ցրցունէ թէ՛ ի՞նչ է «Հայութիւնն » ու ո՞րն է եղեր «Հայու գործերը » : Իսկ ասոնք լսողներն ու տեսնողներն ալ՝ թող քիչ մը պատկառին ասկէ ետքը՝ «Հայերը պարտ են, պիտի են, կոյր են » ըսելու, և եթէ ըսեն՝ պատրաստ եմք պատասխանելու . . . :

Ահաւասիկ օգոստոս 23 ին դուամարտած ընդհանուր մեծ ժողովոյն հրաշալի արդիւնքները ու պտուղները, որն որ ամենայն կերպիւր լոյս ու զօրութիւն տուաւ մեզի այս դիտողութիւններն ու խորհրդածութիւնները համարձակ ընելու : Ուրեմն միշտ և անխախտ կեցցէ նոր Սահմանադրութիւնն Հայոց, յաւերժ կեցցէ նորընտիր Սարգիս Սրբազան՝ իրօք ազգասէր Պատրիարքն մեր . կեցցէ՛ն, յաւերժ կեցցեն այն Ազգիս ստուգիւ ջանասէր ու բարեմիտ անձինքը, որոնք բանիւ և արդեամբք պատճառեցան՝ այսպիսի հրաշալի օրի մը հասցնել զմեզ, ու անով համայն Ազգին արդի և ապագայ մշտնջենական բարօրութեանը՝ մեծաւ մեծ յոյսեր ու քաջալերութիւններ պարգևեցին : Եւս և իրենք ալ ասով Հայ ազգին փառաց ու պարծանացը՝ լոյսն ու ջահը համարեցան, ու պիտի համարին . . . :

Այս տեղ խօսքերնիս ընդհատելով, ըստ խոստման մերոյ յետագայ թերթով քանի մը խօսք ալ յիշեալ ժողովը կազմող բազմականաց պարտքերուն վրայ ընելը հարկ կը համարիմք :

ՔԱՐ-ՈՐՈՐԱՆԱՑԻ ՀԱՅ ՄԸ

Տես թիւ, 4.

Բայց նախ եւ առաջ սա հարցընեմ քեզի թէ՛ ան Հայաւատին եպիսկոպոսը Եկեղեցւոյ մէջ ո՞ր էր կեցեր :

— Դասին մէջ ալ կողմը :

Ի՞նչպէս կամ ի՞նչ կերպով :

— Ինքն ջերմեանդարար, այսպէս որ՝ ճամարիտ

եւ հարազատ Հայ Եպիսկոպոսի մը ինչ որ հարկ էր այն տեղ ընելու նէ՛ անոնց խորողական նշան մը ցըցունելու ճիշդը կատարեց :

Զիւսեհ, չի լսեհ . . .

—Ո՛վ :

Իշթէ անոնք . . .

—Սնոնք ո՛վ են :

Կեցի՛ր մի ածապարեր, անոր ալ կարգը կայ ըսելուն : Կիմայ ըսէ նայիմ այս ներկայութիւնը որ անէն էր :

—Հաղիւ սկսեալ էր Ս. Պատարադը :

Իրա՛ւ կ'ըսես :

—Այո՛ :

Եյ շա՛տ աղէկ, մինչեւ ո՛ր կեցաւ :

—Մինչեւ աւարտման խորհրդոյն :

Ան ալ աղէկ . բայց «Ողորմեցին» ո՛վ ըսաւ :

—Ան աղէկ մը չիլտեմ :

«Ողորմեցին» առա՛ւ :

—Ինչ ըսել է, Աւագ Սարկաւադը սեղանէն առած՝ նախ իրեն հաղորդեց, ու յետոյ կարգաւ ամենքս ալ մանակից եղանք :

Ըսել է թէ՛ բոլոր պէտք եղած արարողութիւններուն հաղորդակից եղաւ :

—Այո՛ եւ խիստ փափաքանք :

Անակ է նէ բան մըն ալ հարցունեմ քեզի՛ . արդեօք այնքան Ժամանակ որ կեցաւ նէ՛ հիշ մէկուն խօսք մը, բան մը ըսա՛ւ :

—Ինչ կերպ խօսք :

Այսինքն հոս դալը նշ կերպով կամ ինչ նախատակաւ ըլլալուն վրայօք :

—Այո՛, մէկ քանի անգամ աչուքները լի արտաստօք հետեւեալ խօսքերը արտասանեց, ըսելով՝ «Մի՛ կարծէք որ այսօր ես հոս զիպուածով մը եկած եմ, այլ քան տարուան արտիս հախազանց փափաքն էր որ զիս շարժեց, եւ ահա այս վայրկեանս լիովին լըջաւ :

»Քանզի, որքան որ իմ նախնի հարազատ Եկեղեցիէն (ցառալի գէպի մը պատճառաւ) հեռացած՝ տեսողութեամբ անկէ զրկուած եմ նէ ալ, բայց ի պրտէ ոչ երբէք, ինչ որ էի՛ նոյնն եմ, եւ ինչ ունէի նոյն է :

»Ամեն կողմէ հաւատարմ եղիք որ՝ Հայոց Եկեղեցիէն ինչ որ ուսեալ եմ, նոյնը առանց փոփոխելու, առանց թլայելլու արտիս վրայ տպաւորեալ հաւատարմ կեցած է :

»Հոգեւորապէս ինչ կարգ, պատիւ եւ իշխանութիւն որ ընդունեալ եմ Լուսաւորչական Սուրբ Աթոռէն, ո՛չ նուազեալ ո՛չ յաւելեալ՝ նոյնը պահած եմ : Այս սուրբ խաչը (ըսաւ համբարեղով) որն որ կը տեսնէք ճիշտ է ի վար լրացում՝ որ կը նշանակէ Ծայրագոյն Իշխանութիւն՝ Վարդապետութեան, նոյնն Երևանի Կաթողիկոս եւ Քահանայապետներէ

չնորհուած է :

»Վերջապէս քսանըկնոյ տարիէ ի վեր Հայաստանի երեսելի քաղաքներու մէկուն (Վանի) Աթոռին հետ Արքեպիսկոպոսական պատուանոցով որ պատկուած եմ, ըստ Եկեղեցական կանոնաց՝ քանի որ կենդանի եմ, չի կրնար ըլլալ որ հայեցողութեամբ ակամայ եւ ստիպմամբ կորուսած աթոռս՝ կամաւ եւ ի սրտէ կորուսած ըլլամ :

—Այս տեղ չի կրնալով ինքը ինք բռնել՝ սկսաւ տղու մը պէս աչքերէն արցունք թարել :

«Եւ յիշաւ՝ (ըսաւ), հարք եւ եղբարք, չէք դիտել, եւ չէք կրնար երեսակայել թէ՛ այն օրէն ի վեր որ ստիպուեցայ մեկնել՝ իմօրինաւոր աթոռէս, սիրելի ժողովրդէս, եւ իմ հարազատ Մայր Եկեղեցիէս, ինչ անպատմելի կակիծ մը, ցաւ մը եղած է ինձ, կարծէք թէ՛ անկէ հեռացած ատենս, նոյն տեղոյն էն բարձր լեռը տեղէն ելեր՝ ու սրտիս վրայ եկեր նստեր է» :

Աղէկ ա՛, այս խօսքերը ըսած ատեն դուք ինչ պատմութեանցիք :

—Ըսինք որ՝ «Եթէ այս բերանով խօսածներդ՝ ու զգացած ցաւերդ ի սրտէ են, ինչո՛ւ ուրեմն վայրկեան մը չանցուցած՝ քու Հայրենի Եկեղեցոյդ ծոցը չես դառնար, եւ քու Մայր Աթոռիդ հնազանդութեանը չես հետեւիր, Եթէ այսքան կը փափաքիս քու Աթոռդ վերադառնալու համար նէ՛ ինչ նպատակաւ այս փափաքդ յետ Եկեղեցոյդ ծոցը վերադառնալուն, քեզ անոր հետ պատկոյնեալու չես յայտնելու անոնցմէ իրաւամբ չես պահանջել, որ անոնք ալ տեսնելով քու ջերմ փափաքդ ու արդարացի խնդիրդ, ըստ հարկաւորութեան եւ ըստ պարագայից հայեցով՝ կերպով մը տնօրինելով կատարեն» :

Այս խօսքերուս վրայ այնպիսի «ո՛հ» մը ըրաւ, որ կարծես թէ սրտին եղանները վրթաւ : Ասոր պատճառը ուղեցինք իմանալ նէ՛ երան ուրտով մը սա զբաղմունքները ըրաւ : «Ինչ կ'ըսէք, եւ ինչ կը խօսիք դուք ո՛ր բարեմիտ Հոգեւոր որդեակք իմ . գիտէ՛ք արդեօք թէ՛ քանիեքորդ անգամ է որ այս ըսածնիդ կատարելի . սակայն այն ընդունութիւններն ու այն համակրութիւնները չի կրցայ ստանալ : Խնդիրներ, աղաչանքներ, մեղայներ, չեղաւ նէ՛ բազում միջնորդներով, ջանացի՛, աշխատեցայ, բայց անայն ջանք, ի դուր աշխատանք եւ անընդունելի միջնորդութիւն . . . Վերջապէս ալ բոլոր անխալտութիւններս հաղած, այժմ առ կողմանէ յուսակորոյս եղած եմ, որուն պատճառաւ աչքերս տկարացան, ականջներս լայացան, լեզուս ծանրացաւ, ջղերս տկարացան, եւ խելայնարեալ ու թախառական մարդու մը պէս մէկ կողմէն միւս կողմը կը չլսիմ : Եթէ անխալտ քայլերութիւն մը դուրս ելիմ, ահա այն ալ տա՛ւ որ՝ Հայաստանայց Եկեղեցին ի սկզբանէն կաթողիկէ եւ Ուղղափառ Քրիստոնէից հետ չըլլաւ :

թութիւն չընելովը, երբեմն երբեմն հոն այցելութիւն ընելով կը մխիթարուիմ, ու անով քիչ մը փափաքս կ'առնում, ինչպէս որ դուք ալ այսօր ականատես եղեալ էք»:

—Ասոնք արտմալից աչօք դրուցած ատեն՝ հարկ չէ բացատրել թէ հոն ներկայ գտնուող՝ ու այս աղեկաւոր խօսքերը լսող Հայքս՝ ի սրտէ ինչպիսի ցառ մը դդացինք: Եւ անմիջապէս հետաքրքրութիւն մը գալով՝ (անիրաւ) եղելութեան խկութիւնը իմանալու, մտօք խոնարհաբար հարցուցինք իրեն որ՝ ինչ բանի համար չէ ընդունուել իւր խնդիրը, եւ մերժուել է այս փափաքը:

Պատասխանեց ըսելով թէ՝ «Այն կերպ (Հոգեւոր) պատրիժներ, եւ այնքան ծանր ապաշխարանքներ վերան սահմանեցին, որ սա (մօրուքը) ցըցունելով՝ աշխարհայ հասակիս մէջ անկարելի էր որ կարենայի ընդունիլ: Եւ թէ ընդունէի՞ անգամ, կարող չի պիտի ըլլայի ի գործ դնել, եւ անով խոստմնադանց եղած՝ եւս առաւել Ազգին դիմացը յանցաւոր պիտի համարուէի»:

—Այս մասին ամենայն կերպիւ իրաւունք ունենալուն, դարձեալ հարցուցինք իրեն թէ՝ «Երբեք ընդդէմ Եկեղեցական կանոնաց երեւելի յանցանք մը գործե՞ր էր»: «Չէ, ո՛րեւիշ չէ՛, (ըսաւ) . իմ առաջին յանցանքս օրինակը այս օրուան օրս լուսնոյ պէս յայտնի է . այսինքն Վանայ Հայ Ժողովուրդին արդի վիճակը ի հարկէ ձեզի ալ ծանօթ է, որ ինչպէս յիշեալ անանպարտ ժողովուրդը երկու կողմ բռնաբռնած մէկգմէկ կը հաշածեն, կ'անարգեն ու կը նախատեն, եւ ասոնց բուն պատճառ տուողները Առաջնորդն ու գլխաւոր Անձինք համարուած են, որ չէ. այլ . . . Ախտս որ ինձ հարկ չէ խօսիլ:

»Ահա այսպէս անցեալին մէջ, այսինքն իմ ժամանակներս ալ այս կերպ խոտլութիւն մը ծագելով, առաջ հեղութեամբ ու քաղցրութեամբ առաջը առնելէ՝ ինչպիսի՞նք՝ ակամայ բռնադատուեցայ սակաւիկ մի խտութիւն բանեցընել, որ ասով յուզելոյ անիրաւ կողմը աս բանս առիթ առնելով, աճապարելով դաշին Եջմիածին ու Սուրբ Աթոռին առջին դիւ չարաչար գրադարուեցին . որով լսելով անմիջապէս անձամբ հոն ներկայացայ, ու որքան իմ անմեղութիւններս ցըցունել ջանացի նէ ալ . . . ախտս աշխատանացս՝ որ կորուսի . . . :

»Բայց ո՛ր էր հոն Դանիէլ մանկիկը որ անմեղութեանս պաշտպան ըլլար, եթէ իմ վրաս սխալմամբ յանցանք մըն ալ նկատուել էր, դանտք իւր իմաստուն դատաստանովը արդարացուցման վճիռներս ցըցունել՝ այն ատենուան Հոգեւոր դատաւորներու . . . :

»Ահա լսեցէք եւ տեսէք իմ առաջին եւ գլխաւոր սեպուած յանցանքներս, ու անոր վրայ խորհեցէք»:

»Իսկ երրորդ յանցանքիս վրայ դալով (որ է սկամայ տրիպեալ Պապականութեան յարեւ), կը խոստովանիմ թէ՛ իրաւապէս յանցանք է, բայց չէ այսքան աններելի, եւ այնքան պատժոյ արժանի . այլ ներելի, եւ փոքր ինչ ապաշխարութեամբ արձակելի: Եւ թէ ինչո՞ւ աններելի, եւ՝ այլ ներելի . . . : Սրդ ներում կը խնդրեմ Ձեռնէ՝ որ սակաւիկ մի ժամանակ չորհէք ինձ՝ որ քիչ մը շունչ առնեմ, փառս դի սա վայրկեանս անցեալ յիշատակութիւններով ի ներքոյ իմաստ այլայլած եմ . եւ յետոյ «Ներելին» եւ «Վննելին» մի առ մի ցըցունեմ ձեզի՝ պարագաներովը հանդերձ:

Մնացեալը յետագայ քերթերով:

ՀԱՅ ՊԱՏՈՒԵԼԻ ՄԸ

Ո՛ր կը վագեա հեալով՝ պարոն Պատուելի:

—Պե աղբար դուն ալ, բող տուր գիս որ էրբամ:

Ո՛ր երբա:

—Ո՛ր պիտի երբամ, երբամ, փախչիմ սա Արեւելքէն. ալ կը խղոյիմ կոր սըվոնց ճեռքէն:

Սըվոնց ըսածներդ ո՞վ են, որոնք են:

—Ո՛հ, իշրե պելլի են, պիր բազըմ ազըլսըզ Պարոնլար, իլիմսիգ օգումաւշլար:

Ի՞նչ կ'ըսես Պատուելի, որոնց համար կը խօսիս:

—Է՛յ, դուն ալ մինչեւ հիմա չես իմացեր քե՛ս որոնց հետ, եւ ինչ բաներու վրայ կը վիճեմ:

Ինչ գիտնամ, ամեն տեսն ես բուրակդ եմ:

—Չօգ շէյ, չօգ շէյ. ծօ՛ ախպար գրածներս ալ չես կարդացեր:

Ի՞նչ գրածներդ:

—Այսքան տարիէ ի վեր Եզակի Ռադական բան, Յոգնակի Սեռական բաներ կը գրեմ, ինչպիսի կ'ըլլայ որ չես կարդացեր:

Ի՞նչ գիտնամ, կարելի է որ կամ մեռնիս չէ անցեր, եւ կամ գրածներուդ անունը չիտես:

—Տանկերէն լեզուն գիտես:

Դիտեմ այն:

—Ի հարկէ Հայերէն ալ գիտես, արդ՝ ասոնց հետ միատեղ Աստղաբաշխաբիւն ալ գիտես, Եջմիւնքն աստղերը կը ճանչնամ:

25:

—Հմ, տեսար մի հիմայ, իշքե ճանրմըն էան-տըղը տա պու սըրայար տեյլ մի: Էյ իմտի ըսե նայիմ, հոշ գործ ալ ունիմ ամմա ինչ է նե, հիմայ իմ գրութիւններես խապար չունիմ:

—25, ճանըմ, չէ ըսիմք ա:

—Անանկ է նե չըսես որ պարապ տեղ աշխատեր էմ, Էս հայեա ալ կ'աշխատիմ կոր:

21-յտեմ ա, կարծեմ անանկ ըլլայու է:

—Ախ, ինչ ընեմ Էս ինչ կերպ գործ տեսեմ, որ սըվոնց պիւնդ խաճաներնուն մեջ քիչ մը բան խօթեմ:

Ինչ, ինչ պիտի խօթես, աման Պատուելի շուտով ըսէ:

—Քերականութիւն, Գիտութիւն, Ուսման, Ուրուագրութիւն, Իտալականութիւն, Լեզուագիտութիւն, Տրամաբանութիւն, Թուաբանութիւն, Բանասիրականութիւն, Քաղաքավարութիւն, Աստեղագիտութիւն, Տօմարագիտութիւն . . . մանաւանդ կըրօնագիտութիւն, Փիլիսոփայութիւն, Բանաստեղծութիւն, Արեւմտական, Եկեղեցական, Տիեզերական, մեծն Հռոմեական պատմութիւն . . . իլլա իլլա Աստուածաբանութիւն, գերե հիջ մեկ ուսեալ չի կայ. հասկըցմար հիմայ աս . . . :

Ինչն նայե Պատուելի, ամէյելով բանի մը գիտութիւն մեջ խաղցուցիր:

—Աճերին աղբարս, ըսել է որ ասոնք գիտնալէդ Ետես տահա բան ալ գիտես եղեր, ուրեմն ըսէ նայիմ ճըն է:

Հնացեալ ձիգլիքութիւն, նոթելուկ Փափականութիւն, Ինքնահաւանութիւն, Հաւատափոխութիւն, Շաղկապիւն, քիչ մ'ալ գեվգեկութիւն, Էսային: Ես քեզի բան մը ըսեմ, Եկու սըվոնց *Լապտեթիւն* մըն ալ սորվեցուր, պարե ամեն բան քեքմիլ ըլլայ դուն ալ արգուդ առնես:

—Էյ բամամ ըսիր, ասոնք կ'ըլլայ ամմա . . . հարբա անցեալ օր Մ. Պ. Լապէին հետ տեսութիւն ըրած ատենս, (չիւնքի յաճախ կը տեսնուիմ), այս բաներու վրայ խօսեցայ, Էս մեկ մեկու յոյս տուինք որ օր մը՝ այս բաները գլուխ կ'ելլէ:

Հմ Պատուելի հմ, քեզ տեսեմ, աս իմ ցըցուցած գիտութիւններս *սըվոնց* ըսածներուդ սորվեցնես նե՝ գլուխդ չէլենկ կը խօթեմ. իսկ միւս քու ըսածներդ բող որ իրենք իրենցմէ սորվին ու կըրնան սորվիլ:

—25 ախպար չէ, չեն կրնար կոր սորվիլ. հիմայ իս մտիկ ըրէ որ՝ նայե տահա ինչէր ըսեմ քեզի,

բայց հայտէ Եկու սըտեղ սըճանոց մը կամ տահա աղեկը՝ զինետուն մը երբանք, ու հոն բանի մը օղի ջախմիշ ընենք, ու յետոյ ըսէլիքներս ըսեմ. գերե ոտքի վրայ կենալու հալ չունիմ:

Շատ աղեկ երբանք, բայց Պատուելի՛ դուն այսօր միւսքազիլ քելաշէ մը ունիս, ինչ է արդէօք:

—Սնւս ախպար սնւս, նորանոր պիւններու հանդիպելով հանդիպեցանք:

Հմ սանկ ըսէ, հասկըցայ որ բան մը ունիս, գերե Երեսիդ կարմրութենէն, աջուրներուդ դարցուածքէն, ընքուրներուդ տնկուելէն, ճեռուրներուդ դողայէն յայտնի է. ուստի՝ երե կարելի է հասկընանք սա պիւն, որ մենք ալ չի հանդիպինք:

—Թէ որ կ'ուզես չի հանդիպիլ նե՝ Կիրակի օրեր Եկեղեցի երբալէն վազ Եկուր:

Տէր ողորմեա, ինչո՞ւ:

—Իշքե անանկ, այսքան ըսեմ քեզի:

Ի՞նչ, Քրիստոնեայ չեմք, իլլա Հայ Քրիստոնէ:

—Հմ, իշքե ան չըլլայիք:

Ի՞նչ:

—Հմ, Քրիստոնէ:

Տէր աստուած ինչ կը լսեմք, ինքըզիքիդ Եկու Պատուելի, ինչ է խօսածդ. միքե այսօր խելքիդ է եկեր:

—25 խելքիս չէ եկեր, իլլա սինիրիս է դպեր:

Պատուելի, Պատուելի. նայե ըսեմ քեզի, կամ այս բանիս պատճառը կը բացատրես, Էս կամ երբաս բարով. չիւնքի Էս Քրիստոնեայ էմ, հեմ հոգով մարմնով Հայ Քրիստոնեայ էմ: Իմ Ս. Նախնիքներս այսպէս պարտք դրեր են, որ Կիրակի կամ Տօն օրեր անպատճառ Եկեղեցի երբալով, Հոգեւոր արարողութեանց ներկայ, Ս. Էս անման Պատարագի խորհրդոյն մասնակից ըլլամ. որոնցմով հաւատրովս զօրացած՝ ինչ որ խնդրեմ առնում:

—Ասոնք աղեկ կ'ըսես կոր ամմա, հոն սիրտ նեղանալու բաներ ըլլայ նե ինչ կ'ընես:

Ինչ պիտի ընես, անոնք որ քեզի վերաբերեալ բաներ չեն՝ չես խառնուիր, երե տեսնել չես ուզեր՝ Եկեղեցւոյ մեկ անկիւնը կը քաշուիս, առանձին ու մտադրութեամբ քու աղօթքներդ կը կատարես. եղած *սըլանեղութիւններն ալ* (քու խօսքիդ նախելով) բող հոն տեղի պաշտօնեաները հոգան, դու անպարտ ես:

—Էյ շատ աղեկ. տեսածներնուն աջք գոցեմ, հապա լսածներս:

Ականջիդ բամպակ քիւմն:

—Ես ասանկ ապուր ճուպուր խօսքեր մտիկ ը-

նէյու ժամանակ չունիմ. դու եկու ինծի հետ, մըտնենք սա գինետունը, ու հարիւր դրամ Սազըզ քաղցրսով ներսիդիս աղէկ մը տաքցուցած՝ պատմեմ քեզի այսօրուան գլխուս եկած փորձանքը:

Ելիքեմնետեա՞ւ* այսօր՝ (որ է ամսոյս 18), առաւօտուն ժամը երկուքն էր արթնցայ, յայտ է որ եզ մը աստեմ անկողնիս մէջ նստած՝ զանազան բաներ կը խորհիմ, այսինքն՝ Հռովմայու Ս. Փափը արդէօք սա վարկեանը խառնուէ կը խմեմ, չէ նե կարախառն *շիքուլաթ* մի, արդէօք Կարդինալները այսօր ժողովք ունին մի, եւ այն ժողովին մէջ Հայոց համար խորհուրդ կ'ընեն կոր մի. Կարդինկոսը Հռովմ երբայու ճամբայ ելած է մի, արդէօք Հայոց եկեղեցիներուն մէջն ալ Սրբազան Փափին անունը կը յիշուի կոր մի. Մ. Պ. այսօր ինծի պիտի գայ մի, աճապ. . . աճապաներով խառնուէ խմեցի, անոր վրայ օղի մըն ալ, օղի մըն ալ, ետեւէն զինի մըն ալ, զինի մըն ալ տերիքեն, սաաք տա հեմէն իւրէ վարտը, պիզտե տե գաճա տիւմանլանտը. . . : Ինչ էւ իցէ տունէն դուրս ելանք եկեղեցի երբայու մտօք. բայց երկիւղով քե՛ ջըլլայ որ անգամ մի վեր 'ի վերոյ հանդիպած փորձանքին՝ մէյմ'ալ հանդիպինք: Այսպէսով մտանք եկեղեցիէն ներս՝ շիտակ Պահարանը: Սակայն ինչ. . . ինչ որ կը կասկածէի՝ նոյնը գլխուս եկաւ:

Ճանըմ Պատուէլի կ'աղաչեմ հոգիդ սիրես՝ եզիւրիշ պիւզիւմիւր մ'ըլլար տե, ինչ որ պիտի հասկըցնես նե հասկըցուր:

—Համբերե աղբար որ կարգաւ պատմեմ:

Մնացեալը գալ քերթով:

Հեռալ նամակը Յարզի Բաժանորդներէս մէկուն կողմէն առ մեզ ուղարկուած է, Ըրեւելանիս միջոցաւ հրատարակելու:

Առ. . . Արեւելեան Դար հրատարակչին:

1860 Սեպտեմբեր 24.

Արգոյ Խմբագիր:

Միւնստի լրագրոյն 59րդ բառոյն մէջ քանի մը տողէ բաղկացեալ հատուած մը կարդացիք, եւ անոր մէջ գտնուած մեկ բառը՝ մեր գարմանքը ջափազանց աւելցուց:

Այսինքն՝ Հռովմեական Հայոց Հոգեւոր գլուխ Գ. Հասուն Արքեպիսկոպոսին քրտնաջան արդիւն-

քովը յառաջացած, օրիորդաց վարժարանին տարեկան հարցաքննութեանը վրայ, (Մեծմաս լրագրեն առնելով) քանի մը խօսք քրտնաւտեմ, «Միլլէքիմիզին Գարօլիզ գըսմը» ըսեր էր: Այս «գըսմը» ըսելով ի՞նչ իմացընէլ կ'ուզէ Միւնստիլի Խմբագիրը. յիշաւի մեկ բառ մը, բայց մեր ականջներուն գէշ արձագանգ մը տուաւ: Մենք ուսեալ էինք որ այս ընդհանրական բառը ամենայն ուղղափառ. Բրիտոնէից համար սահմանուած է, «Բրիտիյանլարըն Գարօլիզ (Կարդինկէ) գըսմը, եւ ձընսը» կոչուելով: Մենք ալ որ Կարդինկէ ուղղափառ եկեղեցւոյ որդիք կոչուած էմք, այժմ Միւնստիլի խօսքին նայելով զմեզ ինչ անուանեմք:

Եւ երբ Պետրոս ու Պողոսեան կը պարծին, փոխաբերեն Թադեոս ու Բարբուղիմէոսեան կը պարծիմք. կը պարծին Սեդէստրոսեան, կը պարծիմք Լուսաւորչեան. կը կոչուին Պապական, կը կոչուինք Կարդինկական. անոնք Հռովմեական, մենք էջմիածնական: Իսկ Միւնստիլին հիմայ անոնց համար «Միլլէքիմիզին Գարօլիզ գըսմը» կ'ըսէ նե՝ կը հարցունենք իրեն քե՛ մենք «Միլլէքիմիզին» ինչ «գըսմը» եղած կը համարիմք. . . : Հետեւութիւնը. Աստուած հեռի արասցէ:

Մեծմաս լրագիրն անգամ արդարութեան շարժեալ այս բառին զօրութիւնը գիտցած՝ շատ անգամ՝ «Միլլէքիմիզին Հռովմայալ քապի, եւ էջմիածինէ քապի գըսմը» ըսած է ու կ'ըսէ: Նաեւ եւրոպական Լրագիրները գրեթէ բոլորն ալ այս մասին «Միացեալ» կամ «Էջմիացեալ Հայեր» կը գրեն: Եւ արդ այս այսպէս ըլլալով, կը խնդրեմք Միւնստիլի Յարզոյ Խմբագրեն, որ անյապաղ ծանուցանէ մեզի քե՛ ի՞նչ հարկ կար այս բառը փառաւորապէս անոնց համար միայն գործածել, երբ իրաւունք մը չի կար գործածելու. կամ գործածած ատեն նպատակն ինչ էր. եւ քե մենք ուղղափառ Հայքս այս վե՛ն բառին՝ (որն որ մեր կրօնքին կընդիքն է) փոխարեն ինչ բառ գործածել հարկ է. ահա ատնց բացատրութիւնները պէտք է որ ընէ մեզի յառաջիկայ քերթերովը:

Ուստի կը խնդրեմք Արգոյ Խմբագիր, 'ի պատիւ Հայոց անարատ Կրօնի եւ 'ի սեր Արդարութեան, մեր այս նամակը հրատարակէք Արեւելեան Դարիդ միջոցաւ՝ 'ի շինութիւն գայթակեալ սրտերու:

Մնամք. . . եւ այլն:

*Յիշեալ Պատուէլին ըսեն իսկ հնչումն է, որ որովհետեւ բառը հասկըցունել կ'ուզէ:

ԵՍ ԵՂ ՄԵՐԴ Ի ԷՆ՝

Ենցեալ անգամ այս մարդուն քանի մը յորդորական խրատներ տուած ատեննիս, սա բանը մոռցեր էինք ըսելու թէ՛ նայե որ երեւոյնքներն չընես, այսինքն—մարդու մը անխրատ տեղ անձնական պատուոյն չի դաշխ, վասն զի Եստուծոյ և մարդկանց առջին քրեական յանցանք սեպուած, կրնայ ըլլալ որ օր մը այն անձը քեզ քաղաքական ատեննի քաշէ, ու ըսածներուդ պատասխանը իւր պատուոյն հետ մէկ տեղ պահանջէ, և այն ատեն չի կրնալուդ ինքզինքդ արդարացընել, ըստ օրինի սահմանուած պատիժներու արժանի ըլլաւ։

Քանի որ մենք մոռցանք այս բանը ըսելունէ, կարծես թէ՛ ինքն ալ պատրաստ է եղեր մեր այս խրատին դէմ գործելու և գործեց

(Եյս նշանակուած կէտերուն համբանքը աղէկ միտդ պահէ մարդ, ետքը կը խօսինք)։

Մենք գիտէինք որ անոր պակասութիւնը միայն աչքին, լեզուին, ու ականջին վրայ է, բայց չէ՛ալ բոլորովին խելաց պակասութիւն է եղեր աս։ Սակայն կ'ըսեն թէ կը խօսի, էյ կը խօսի ի՞նչ կ'ըլէ անի, Լյն ալ կը խօսի, բայց անոր կ'ըսուի դռալ, առիւծն ալ կը գռռայ եղեր, ի՞նչ օգուտ սրանեղութիւնն պատճառելէն ետքը Ար պնդեն թէ՛ բանական մարդ է, մենք կ'ըսեմք չէ՛, անոնք կ'ըսեն հա՛. Էա՛, հասկըցանք ասիկայ այն կարգէն ըլլալու է որ անոնցմէ շատերը երբեմն ինքնաբերական կը տեսնեմք, որ նստած մարդու պէս կը խօսին, բայց ի՞նչ օգուտ, անունով մարդ են, վասն զի խելքերնին կորսնցունելով մարդկութիւննին ալ կորսուած են

Դարձեալ կ'ըսեն թէ՛ այս մարդը լսածին, տեսածին, ու կարդացածին վրայ ներկ մը կը քսէ եղեր, որպէս զի ինք ինչ ներկով ըլլալը չեմացուի. բայց տխարը գիտնայ որ օր մը այն հերձ ներկը անոնց վրայէն երթալով իրը կը յայտնուի, ետքը ի՞նչ . . . խայտառակութիւնն։

Լյ պէ մարդ քիչ մը սուս կեցիր, ետքը կ'ըսեն թէ՛ «էի նստայ դանն խտրակն, գալ պին կիպի»։

Ար պատմեն թէ՛ ատեն մը Սեաբիոյ մէջ ձերմակ Լյը շատ գին կ'ընէ եղեր, օր մը մարդուն մէկը կ'երթայ ասան գնով գոյնը կարմիր Լյ մը կը գնէ, և շուտ մը զայն ձերմակի ներկելով մոռնետիկի մը (թէլալի) ձեռքը ածուր։

դի կը հանէ։ Մոռնետիկը կ'սկըսի կանչել «Լյ» անան թանկ մոթի չէ՛ ընէր, է՛ Լյա Լյն է, «ընէ գին մը քանիս քանիս լեւոյն ընէ՛»։ Գերէ Լյա ճերմակ է, ոչ ոք իմից քուռն ու, ես հիմա, մեծ պատիւ ունիմ, չեմ քիչաւոր . . . Լյ մը անիմ ծախսա՛ որ քառասունքս օրը վաճառու անգամ կը շալա՛։ Եյսպէս կանչելով էլը կը տանի վաղար ետին, ու հոն «Եյս այս անն, նան, անգին Լյան ո՞վ որ բան մը զոքոյն, սա է . . . նա է . . . ընէ է . . . ընէ է . . . ո՞վ որ ասոր գին չի որոր Բեթալին տեքալէն է։ Եյս ալ ըսեմք յեզի որ՝ առ Լյը հիմներ մը քանա ունի, այսինքն գըլեք քառասունք՝ Է՛ ունի նա քառսը քառսին և յայտնի, գիշեր և ցորէի ինչ կուլայ, և լէ՛ ու լեզու՝ էլա՛ բարբառ ու լեզուս կը հանէ հա՛. ըսելով՝ վերջապէս կը ծախէ, ամենևին հոգ չընելով թէ օր մը անոր ներկը ելելով խարդախութիւնը կը յայտնուի։ Է՛ տառապիւնը . . . ան չիտեմ գնա (ան Սեաբացիին) հարցու։

ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ԴԱՐԻ ՀԱՄԱՐ ՊԱՏԻՄ ՄԸ

Արեւելեանն ալ ելաւ Վարդապետն անցք մը պատմեց, իշ օլա, ասորի բան տեսաւ, ամենևին չի խորհելով թէ՛ տակէն ի՞նչ հետեւութիւն պիտի ելլէ . . . Բայց օ՛րս ըլլայ, միւսթէհախէ, թող կրէ պատիժը որ տեսնէ, ու մէյմալ անանկ Հոգևոր տեղեր ունիչ բաներու համար դայթակցութիւն, գրգռութիւն հանդիսերու դէմ խրատ ու յորդորանք չընէ, մարդկութիւն, եղբայրներու թիւն ու օրէնք չի քորովէ . . .

Ի՞նչ կ'ըլլար կոր արգետոք որ կեցած տեղը ելաւ այս վնասը կրեց, որ եթէ չընէր չէր ըլլար, ու չըլլալովն ալ այս վնասէն զերծ մնացած, գտնէ անով իւր գործակալին վեցամեայ ծախքը կ'ըլլէր։

Էյ ի՞նչ է եղեր քաշած վնասը նայինք, որ պատիժ կը համարուի կոր. եղա՛ծը, ահա եղածը. այսինքն՝ յայտնի է թէ յիշեալ անցքին մէջ երկու անանուն անձեր կային, որոնք ասոր բաժնորդ էին. անոնցմէ մէկը այն բանէն վշտացած՝ անոր գէմ արտին մէջ ոխ մը պահած է եղեր, որ ինչպէս անոր (Արեւելեանի) մինչև ճորթ թիւը համարուածամը ընդունելէ յետոյ, վեցերորդին ժամանակ միտքը գալով աղէկ մը (խօսքով) ծեծուած ու փեթթուած ետ դառնալուն կ'առիպուի . . . Դարձեալ կ'ըսեմ, օ՛րս ըլլայ, ինչո՞ւ մէկ կամ երկու թիւը խրկուած ատենը խօսքին վրայ չի կեցաւ, այսինքն «ԱՄՆԱՆԱՆԱՆ» բառը գործքով չի կատարեց, որով կրնար ըլլալ որ ասոր պէս՝ դեռ ուրիշներն ալ մինչև ժամանակին լրանալուն թիւ մը մնացած ըսելին թէ՛ «աղբար քեզի ո՞վ ըսաւ թէ Օրագիր խրկէ»։ Դուն ալ այն ատենը ել տէ հազար անգամ ըսէ որ «Առաջին թիւին համարեալն, կրկնորդին համար ալ դուն ըսիր»։ Հապա Երբորդէն . . . հա՛ իշթէ ան տեղը ապուրը կերար ա՛ . . .

Է՛ ձառնը շատ աղէկ, հապա մէկէն մինչև հինգ թիւին գիշեր . . . իշթէ ըսաւ պատիժդ առ տէ նստէ վար . . .

*Այս տեղեկութիւնները մեզի տուող նաեւ յաւելցուց թէ՛ Մոռնետիկին բերնէն դեռ ուրիշ խօսքերէն ՚ի զատ այս ալ լեցեցեր, որ այս Էլը Արեւելեան պատերազմի ժամանակ, բոլոր տեղեկութիւններէն դրան առջին կեցած, մանող ելլողը կը գիտէ եղեր, բայց մենք ասոր չի հաւատարկուք։

Խմբագիր-Տնօրէն
Մ. Գ. ՏԵՅԻՐՄԵՆՅԱՆ
ՏՊԱԳՐԱԴԱՐԱՆ Ռ. Յ. ՔԻՒՐՅԱՆ
ՊՈՍԱՏՆԱՌԱՊՈՒՄ, ՖԻՆԱՆՍԱԿԱՐ